

ПОЕТИКА МАЛОЇ ПРОЗИ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

Анотація. У статті досліджено художні особливості новел та оповідань М.Вінграновського, окреслено тематичний та жанровий діапазон його прози, детально проаналізовано такі риси його прозового письма, як ліризм та майстерність нарративної структури. Вказано на новаторський характер новелістики М.Вінграновського, її спорідненість із ліричною спадщиною автора.

Ключові слова: мала проза, ліризм, нарративна структура, новаторство, асоціативність.

Микола Вінграновський відомий сучасному читачеві переважно як поет-шістдесятник з модерністською манерою ліричного письма та широким тематичним діапазоном. Однак у творчому доробку цього талановитого митця, крім естетично витончених зразків поезії, є чимало епічних творів – новел, оповідань, повістей, історичний роман. Його новелістика щедро поповнює арсенал новаторських шукань прозаїків-шістдесятників, серед яких особливе місце займають Гр. Тютюнник, Є.Гуцало, В.Шевчук, В.Дрозд, Н.Бічужа, Р.Іваничук, В.Симоненко та ін. Ця іпостась мистецького «я» М.Вінграновського заслуговує на предметну розмову в контексті його поетичної й епічної спадщини та здобутків української прози 60-70-х років.

Новаторський стиль художньої прози М.Вінграновського примушував дослідників реагувати на неї, щоправда унікальна за природою лірика митця ніби відсувала її на другий план, так що йшлося про неї у розвідках літературознавців часто лише принагідно. В.Базилевський же переконаний, що «ключ до поезії Вінграновського – його проза. З її казкою, химерикою, небилицями» [1: 454].

Подібні спостереження висловив Т.Салига – автор першої ґрунтовної монографії про життєву і творчу долю М.Вінграновського. Вчений виділив найісутніші формотворчі та змістотворчі ознаки його прозового письма: поетичне мислення, кінематографічне сприйняття, «природне вміння жити в казці, у світі химерій і мрій, який не нав'язливо, а просто, органічно перевтілюється в реальний світ», гумор, «винюансований на найтонших переписах смішного й дотепного» [7: 133].

На поетичності прози М.Вінграновського наголошує і Л.Тарнашинська, зазначаючи: «Несилуваність оповіді, психологічні колізії, прозорий стиль, де вивірено кожне слово, переплетіння реальності

й вигадки – все це творить неповторний «зоровий ряд» прози поета» [9: 43].

Прозова спадщина М.Вінграновського є вдячним матеріалом і для наукового осмислення особливостей індивідуального почерку письменника. У цьому переконує дисертаційне дослідження Н.Трефяк. Авторка слушно зауважує, що «прозі М.Вінграновського властивий особливий принцип формування художнього цілого, загалом наближений до ліричної суб'єктивності й кінематографічної монтажності, що зумовлено практикою переважно поетичної й режисерської діяльності митця» [10: 6].

На художню вправність Вінграновського-прозаїка вказували і його побратими, митці-шістдесятники. Б.Олійник, зокрема, переконаний, що «за творчим розмахом – від лірики до епіки, від актора до режисера багатьох фільмів, від оповідання до повнометражного роману – за цими масштабами навіть серед шістдесятників йому важко знайти рівню» [6: 12], і наголошує на «золотому змісті його обдарування». В.Шевчук вважає, що «його проза – друга царина, на якій він не тільки знайшов себе, і то достойно, але й зумів створити, як і в поезії, свій неповторний естетичний феномен» [11: 97].

На думку І.Дзюби, у повістях та оповіданнях М.Вінграновський «якоюсь то веселою, то сумовитою поетичною барвою поєднує світ людей і світ звірів, птахів, рослин, життя всього живого й «неживого». Причому в зображенні «персонажів» з фауни він показав себе не лише художником, а й – несподівано – оригінально спостережливим натуралістом (оригінально, тому що спостережливість його межує з фантазією і в неї переходить), а також, сказати б, вигадливим «зоопсихологом» [4: 22]. Дає підстави повністю погодитися із спостереженнями критика аналіз оповідань «Гусенятко» та «На добраніч». У цих творах поетична фантазія допомагає автору зануритися в незбагнений світ природи і показати його наче зсередини.

«У «Гусенятку», – вважає М.Слабошпицький, – завдяки віртуозному володінню словом автор досягає дивовижного ефекту. Грозивий колорит тут підсвічується легким усміхом, романтичною іронією, сумовитою сентенцією» [8: 245]. У названому оповіданні М.Вінграновський обирає цікавий кут зору, розгортаючи перед нами драматичну картину життя гусячої сім'ї. Шляхом антропоморфізації, олюднення образів птахів митцю вдалося порушити важливу проблему негармонійного співжиття людини і природи, а завдяки емоційно наснаженій, проникливій манері вислову викликати в читача хвилю вражень, співчуття та роздумів. У підтексті твору, вважаємо, простежується і притчево-алегоричний зміст: образи птахів символізують людину в екстремальних ситуаціях, у боротьбі з різними перипетіями на життєвому шляху. Цим зумовлений елегантний, наповнений тривогою тон оповіді.

Натомість у ліричному етюді «На добраніч» домінує романтично-світлий настрій. Зображене тут видається казковою сонною візією дитини. На це натякає заголовок твору та картинки з промоклого букварика «першачка» Сергійка, на яких намальовано окремих «героїв» дійства: джмеля та гусака. Цікаво, що головним персонажем новели є лис і автор наділяє його здатністю спілкуватися, думати й аналізувати, дивуватися й сердитися. Саме дитяча уява здатна створити такі колоритні епізоди з життя природи, тому в цьому тексті наратора можна ідентифікувати як дитину молодшого шкільного віку. Це засвідчують і ненормативні мовленнєві форми: «Погрівся. Тоді пригнув лапою собі до носа коров'як, нюхнув його верхню квітку, під нею понюхав нижчу, під нижчою ще нижчу, під нижчою ще нижчішу, під тією найнижчішою, а попід найнижчішою найнайнижчішою, вже при самій землі на піску» [3: 311]. Створений дитячою фантазією світ наповнений зоровими та звуковими асоціаціями («У кар'єрі сплескувалась риба, над лісом летів літак» [3: 312]). І тут М.Вінграновський не зраджує своєму поетичному хистові, надаючи художній мові ритмічності та ліричності.

Природно, що суттєвою ознакою малої прози митця є ліризм, на що вказували майже всі дослідники його прозової спадщини (Ю.Салига, Л.Тарнашинська, Н.Трефяк та ін.). Саме на цій особливості його індивідуального стилю варто зупинитися детальніше.

Лірична тональність багатьох оповідань М.Вінграновського підсилюється відповідним наративним вирішенням. Автор переважно вдається до оповідної манери письма. Серед таких творів можна виділити «Не дивись мені у спину...», «Скриня», «Бинь-бинь-бинь...», «Наш батько», «Літньої ночі», «Женя», «Низенько зав'язана». У такий спосіб оповідь максимально суб'єктивується, а реалії доволишнього світу віддзеркалюються у психічних та настроєвих реакціях оповідача. Подібний наративний прийом зумовлює звернення М.Вінграновського до поезики імпресіонізму.

Виразно імпресіоністичним є оповідання «Не дивись мені у спину...». Уже в цьому психологічно інтригуючому заголовку закодовано відчуттєвий ефект та я-наративну структуру. Це, можна сказати, враженнєвий епіцентр твору.

Фабула оповідання – проста: у лісі відбуваються зйомки кінофільму. У цьому процесі задіяно чимало людей – адміністратори, режисери, художники, актори... М.Вінграновський із власного досвіду знає, яким нелегким і напруженим є цей процес, відповідно атмосфера передзнімальних клопотів передається у творі дуже точно. Причому, використовуючи кінематографічні прийоми, автор зображує цей процес стенографічно, тобто вдається до простих, лаконічних, але інформативно містких речень. Однак, варто зауважити, що, як і будь-якому імпресіоністичному творі, в оповіданні «Не дивись мені у спину...» цей зовнішній антураж відіграє другорядну роль. В центрі художньої обсервації – емоційні та настроєві спалахи в душі оповідача.

Твір починається пейзажною картиною, через яку передається стан хвилювання наратора: «Було вже холодно. Наближалась зима. Наступала зима, і в цих жовтих прибитих інєєм холодних лісах я повинен був закінчити зйомки кінофільму: вивезти у ці дубові ліси артистів і ще тисячу людей на померзлі трави, на вітри, на древлянську воду кам'янистого Тетерева.

Ліс був порожнім.

Порожні гнізда просвічували своїми чорними ребрами на синє небо і так само чорно мовчали» [3: 294]. Бачимо тут, як повтори, використання синонімічних слів із дещо різною конотацією («наближалась», а далі «наступала»), нагромадження дієслівних форм, відтворення візуальних та сенсорних ефектів через змалювання кольорових асоціацій, влучні метафори та прийом синестезії (гнізда «чорно мовчали», «жовта тиша») створюють градацію, що оприявнює психологічний стан головного персонажа. І знову ж таки, це не головне. Найбільше враження на оповідача справляє те, що хтось постійно дивиться йому в спину. Ця істота деякий час залишається нерозсекреченою, а це інтригує і персонажа, і читачів.

А розгадка цієї таємничої істоти виявляється, врешті, такою характерною для М.Вінграновського: «За віковичним посивілим прадубом стояв сивий кінь і дивився на мене своїми сивими очима. Він не злякався, не відбіг, лише трохи підняв голову, наставивши око і вухо. Біля коня з перебитим крилом стояв обчухраний і худий лелека» [3: 297]. Варто зауважити, що образ коня належить до наскрізних образів прози М.Вінграновського. Образ лелеки у творі також є не випадковим, адже дружина оповідача вагітна і саме під полою її кожуха примощується птах, символізуючи поповнення у їхній сім'ї.

На особливу увагу заслуговують твори, оповідачами в яких є діти. Слід наголосити, що М.Вінграновський є автором багатьох творів для дітей і добрим знавцем дитячої психології. Це помі-

тно в таких оповіданнях, як «Літньої ночі», «Скриня» та «Бинь-бинь-бинь...». На думку В.Базилевського, «сублімація дитячого в доросле, звичного у фантастичне – це Вінграновський. Одна з найулюбленіших його масок. З нею він не розлучався до кінця життя» [1: 455].

Найпоказовіше це простежується в оповіданнях «Літньої ночі», «Скриня», «На добраніч». Дитяча уява оповідача творить фантастичні, нежиттєподібні картини, для змалювання яких М.Вінграновський використовує цілий арсенал художніх засобів. Серед найбільш продуктивних – художній прийом персоніфікації. Ось, приміром, лірична пейзажна картина з оповідання «Скриня»: «Спить камінь посеред снігу. Спить абрикоса над повієм над кручею. Нічого не чути. Тільки чути, як десь гавкає уві сні собака та вода гріє шоки під снігом...» [3: 304]. Здатність дитини до фантазування продукує химерні картини та несподівані асоціації (у річки наче «болів живіт», хлопчик «побачив очі своєї річки», Панас Андрійович заговорив «нежонатим голосом» тощо). Та чи не найбільш ліричними видаються у творі персоніфіковані образи Сну, Сонихи та соненят. Все, що відбувається, читач таким чином сприймає як оніричні видіння. Через містичну зустріч чоловіків, серед яких є і батько оповідача, сублімується, на наш погляд, підсвідомий страх дитини, що пропустила навчання у школі, щоб пізнати таємничі сторони буття. Оповідання «Скриня» перегукується з міфологічними оповіданнями В.Шевчука (цикл «Голос трави») і дає підстави розглядати окремі твори М.Вінграновського в параметрах химерної прози. Цілком резонно Т.Салига відносить деякі оповідання М.Вінграновського до міфологічної художньої течії, хоч у них і немає «величезного масиву міфологічного антуражу». Дослідник переконаний: «Вінграновський любить міфологію, вміє нею користуватися. Його міфи не мають нічого спільного з книжністю, тобто вони йдуть не від літератури, а від народних уявлень» [7: 162].

Майстерним з художнього погляду є й оповідання «Бинь-бинь-бинь...», що в стильовому аспекті також розкодовується крізь призму поетики імпресіонізму. Імпресіоністичний зачин надає твору трагічного звучання: «Вечора наче і не було. І мами десь не було» [3: 314]. Остання фраза в деяких модифікаціях повторюється в оповіданні кілька разів, відображаючи відчуття незахищеності й страху хлопчика та сугеруючи настрій тривоги читачеві. Психологічна напруга наростає, коли хлопчик бачить сірі, з хрестами літаки, чує їхнє «гу-гу-гу», порівнює їх із птахами. Композиція твору має калейдоскопічний характер: сюжет рухають асоціації, витворені уявою хлопчика. Тут і екзистенційна самотність дитини, пов'язана з відсутністю матері, і спогади про батька, і сонні візії, в яких знову ж таки з'являється образ батька і трьох старших братів, і розгубленість хлопчика перед жорстокістю дорослих.

Цей твір М.Вінграновського ідейно споріднений з новелами та повістями Гр.Тютюнника, в яких головними персонажами є діти, переважно хлопці-підлітки.

Чи не найбільш оригінальним у композиційному та наративному плані є оповідання «Наш батько». О.Никанорова, характеризуючи ліризм як присутню ознаку малої прози 60-х років, вказує на «граничну масштабність загального погляду на людину» [5: 148] у цьому творі М.Вінграновського. У центрі зображення образ старого самотнього батька, що шукає втіхи в побутових дрібницях (любить морозиво, купує собі чоботи та корову...). Цікаво ж, що життя цієї людини висвітлюється з погляду трьох його померлих синів, що, ніби естафету, передають оповідну ниточку. Спочатку «мовить» син, що лежить у братській могилі, далі, коли батько приходив на рідне подвір'я, мовна партія переходить до «уст» середульшого сина, що загинув на полі бою і виріс біля батьківської хати у вигляді береста. Тут, бачимо, автор творчо використовує художній прийом метаморфоз, закорінених у пантеїстичному світогляді наших предків. Причиною таких метаморфоз часто були нещастя, біда, смерть, як і в аналізованому творі. Цей фрагмент оповідання дає підстави зіставити його із жанром балади з її фантастикою і трагізмом. У заключній частині твору звучить третя наративна партія: оповідачем стає молодший син, що став полем, на якому розсипався його порох після вибуху літака. Наративна поліфонія в оповіданні «Наш батько» підсилює його ліричну тональність, зумовлює його жанрову домінанту.

У модусі рольового ліричного епосу зреалізовано авторський задум у мініатюрі «Женя». У цьому ліричному фрагменті, що нагадує потік свідомості, представлено монолог жінки середніх літ, яка іронічно, в трагічно-оптимістичному дусі ніби «сповідається» перед читачем.

Впадає в око, що М.Вінграновський переважну частину своїх оповідань починає короткими, психологічно місткими чи інтригуючими реченнями: «Було вже холодно» («Не дивись мені в спину...»), «Вечора наче і не було» («Бинь-бинь-бинь»), «У селі жила відьма» («Скриня»), «Перед його корою заходило на ніч сонце» («На добраніч»), «Оце він і є» («Наш батько») тощо. Як згадує дружина письменника Олександра Білинкевич-Вінграновська, найважчим для нього був «час пошуків «художнього рішення», бо «від першого речення, від того, наскільки воно буде точним, рушійним, залежало все, що з'являлося далі» [2: 433].

Отже, до особливостей поетики малої прози М.Вінграновського належать ліричне відтворення реалій об'єктивного та духовного буття, асоціативність художнього мислення, метафоричність, ритмізація мови, використання повторів, що створюють градацію і є компонентами сугестивного впливу, наративна варіативність, вдале використання умовних форм світовідображення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Базилевський В. Маршал Вінграновський / Володимир Базилевський // Маршал Вінграновський. Книга про поета (спогади, есеї, листи, інтерв'ю) / передм., упорядкув. П.Вольвача. – К.: Ярославів Вал, 2011. – С. 454-466.
2. Білінкевич-Вінграновська О. Трохи про Миколу / Олександра Білінкевич-Вінграновська // Там само. – С. 432-453.
3. Вінграновський М.С. Вибрані твори: У 3 т. – Т.3: Повісті й оповідання / Микола Вінграновський. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 352 с.
4. Дзюба І. Чарівник слова / Іван Дзюба // Маршал Вінграновський. Книга про поета (спогади, есеї, листи, інтерв'ю) / передм., упорядкув. П.Вольвача. – К.: Ярославів Вал, 2011. – С. 15-22.
5. Никанорова О. Можливості лірики / Олена Никанорова // Дніпро. – 1969. – №6. – С.141-151.
6. Олійник Б. За золотим вмістом таланту – найбагатший / Борис Олійник // Маршал Вінграновський. Книга про поета (спогади, есеї, листи, інтерв'ю) / передм., упорядкув. П.Вольвача. – К.: Ярославів Вал, 2011. – С. 12-14.
7. Салига Т. Микола Вінграновський: Літературно-критичний нарис / Тарас Салига. – К.: Радянський письменник, 1989. – 167 с.
8. Слабошпицький М. Легенда про африканське полювання на леопардів / Михайло Слабошпицький // Маршал Вінграновський. Книга про поета (спогади, есеї, листи, інтерв'ю) / передм., упорядкув. П.Вольвача. – К.: Ярославів Вал, 2011. – С. 238-247.
9. Тарнашинська Л. На срібному березі Миколи Вінграновського / Людмила Тарнашинська // Микола Вінграновський: «Все на світі з людської душі»: Біобібліографічний нарис. – К., 2006. – С. 4-45.
10. Трефяк Н. Конструктивні складові індивідуального стилю художньої прози Миколи Вінграновського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Трефяк Наталія Ігорівна. – Чернівці, 2010. – 20 с.
11. Шевчук В. Слово про Миколу Вінграновського / Валерій Шевчук // Маршал Вінграновський. Книга про поета (спогади, есеї, листи, інтерв'ю) / передм., упорядкув. П.Вольвача. – К.: Ярославів Вал, 2011. – С. 88-101.

Evelina Balla

Poetik der kleinen Prosa von Mykola Wingranowskyj

Annotation. Im Artikel werden gestalterische Besonderheiten der Novellen und der Erzählungen von M. Wingranowskyj untersucht, außerdem wird die Themen- und Genrebite seiner Prosa umrissen und solche Besonderheiten seines Prosaschreibens, wie Lyrismus und Meisterschaft der narrativen Struktur, analysiert. Es wird auf den Innovationscharakter der Novellistik von M. Wingranowskyj und ihre Verwandtschaft mit dem literarischen Erbe des Autors hingewiesen.

Stichwörter: die kleine Prosa, der Lyrismus, die narrative Struktur, die Innovation, die Assoziativität.

Одержано 02.09.2015 р.